
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE

УДК 347.63

ПРЫНЦЫП *PATER EST QUEM NUPTIAE DEMONSTRANT* У ЗАКАНАДАЎСТВЕ ШВЕЙЦАРЫІ: ПАРАЎНАЛЬНА-ПРАВОВЫ АНАЛІЗ¹

А. ВУДАРСКИ^{1*,2*}

^{1*} Зялёнагурскі ўніверсітэт, вул. Ліцэальна, 9, 65-417, г. Зялёна-Гура, Польшча

^{2*} Еўрапейскі ўніверсітэт Віадына, вул. Гросэ-Шарнітрасэ, 59, 15230, г. Франкфурт-на-Одэры, Германія

Прадугледжаная законам прэзюмпцыя бацькоўства матчынага мужа выклікае мноства праблем і, насуперак пашыранаму меркаванню, не заўсёды абараняе найлепшыя інтарэсы дзіцяці. Аналізуецца ўплыў гэтага прававога прынцыпу на сямейнае жыццё і яго жыццяздольнасць у сучасным грамадстве. Даследуецца швейцарскае заканадаўства, пры гэтым для параўнання разглядаецца нямецкае і польскае права. Асноўная ўвага надаецца прававому аналізу правілаў пры ўстанаўленні бацькоўства для біялагічнага бацькі, які не з'яўляецца юрыдычным бацькам. На аснове крытычнага аналізу вывучаюцца новыя падыходы да канцэпцый намеранага бацькоўства, шматдзетнасці і кансэнсуальнай змены бацькоўства. Робіцца выснова аб тым, што сямейнае становішча маці не можа вызначаць паходжанне дзіцяці, для гэтага рэкамендуецца больш гнуткі падыход.

Ключавыя словы: прэзюмпцыя бацькоўства; новыя канцэпцыі бацькоўства; прававы статус біялагічнага бацькі.

¹Арыгінальны тэкст на польскай мове апублікаваны ў часопісе «Studia Iuridica»: Wudarski A. Pater est quem nuptiae demonstrant w Szwajcarii – ujęcie komparatystyczne // Studia Iuridica. 2021. Т. 88. S. 456–472 (на польск.). DOI: 10.31338/2544-3135.si.2021-88.26. Публікуецца з дазволу рэдакцыі часопіса «Studia Iuridica».

Образец цитирования:

Вударски А. Прынцып *pater est quem nuptiae demonstrant* у заканадаўстве Швейцарыі: параўнальна-прававы аналіз. Журнал Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Право. 2022;3:35–43.

For citation:

Wudarski A. Pater est quem nuptiae demonstrant in Switzerland: comparative perspective. *Journal of the Belarusian State University. Law*. 2022;3:35–43. Belarusian.

Автор:

Аркадзіуш Вударски – доктар юрыдычных наук, прафесар; заведуючы кафедрай грамадскага права, грамадскага працэса і сярнявельнага частнага права факультэта права і ўправлення¹, заведуючы кафедрай польскага і еўрапейскага частнага права і сярнявельнага права юрыдычнага факультэта².

Author:

Arkadiusz Wudarski, doctor of science (law), professor of law; head of the department of civil law, civil procedure and comparative private law, faculty of law and administration^a, and head of the department of Polish and European private law and comparative law, faculty of law^b.
wudarski@europa-uni.de
<https://orcid.org/0000-0001-5227-2671>

Падзяка. Даследаванне выканана ў рамках навуковага праекта, які фінансаваўся Нацыянальным агенствам акадэмічнага абмену (NAWA), рэалізаванага на юрыдычным факультэце Цюрыхскага ўніверсітэта (№ PPN/BEK/2020/1/00330/U/00001). Аўтар выказвае шчырую падзяку кандыдату юрыдычных навук, дацэнт Л. В. Царовай за пераклад артыкула на беларускую мову.

ПРИНЦИП *PATER EST QUEM NUPTIAE DEMONSTRANT* В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ ШВЕЙЦАРИИ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

А. ВУДАРСКИ^{1), 2)}

¹⁾Зеленогурский университет, ул. Лицеальна, 9, 65-417, г. Зелена-Гура, Польша

²⁾Европейский университет Виадрины, ул. Гросе-Шарнштрасе, 59, 15230, г. Франкфурт-на-Одере, Германия

Предусмотренная законом презумпция отцовства мужа матери вызывает множество проблем и, вопреки распространенному мнению, не всегда защищает наилучшие интересы ребенка. Анализируется влияние этого правового принципа на семейную жизнь и его жизнеспособность в современном обществе. Исследуется швейцарское законодательство, при этом для сравнения рассматривается немецкое и польское право. Основное внимание уделяется правовому анализу правил установления отцовства биологического отца, который не является юридическим отцом. На основе критического анализа изучаются новые подходы к концепциям намеренного отцовства, многодетности и консенсуальной смене отцовства. Делается вывод о том, что семейное положение матери не может определять происхождение ребенка, для этого рекомендуется более гибкий подход.

Ключевые слова: презумпция отцовства; новые концепции отцовства; правовой статус биологического отца.

Благодарность. Исследование выполнено в рамках научного проекта, финансируемого Национальным агентством академического обмена (NAWA), реализованного на юридическом факультете Цюрихского университета (№ PPN/BEK/2020/1/00330/U/00001). Автор высказывает искреннюю благодарность кандидату юридических наук, доценту Л. В. Царевой за перевод статьи на белорусский язык.

PATER EST QUEM NUPTIAE DEMONSTRANT IN SWITZERLAND: COMPARATIVE PERSPECTIVE

A. WUDARSKI^{a, b}

^aUniversity of Zielona Góra, 9 Licealna Street, Zielona Góra 65-417, Poland

^bEuropean University Viadrina, 59 Große Scharrnstraße, Frankfurt (Oder) 15230, Germany

The statutory presumption of paternity of the mother's husband causes many problems and – contrary to common belief – does not always protect the child's best interest. The paper examines the impact of this legal principle on family life and considers its viability in today's society. The research focuses on Swiss law but also makes references to German and Polish regulations. In a broader sense, the analysis is made from the perspective of the biological father, who is not the legal father. Based on a critical analysis, the new approaches of intentional parenthood, multiple parents and consensual change of paternity are discussed. Concluding that the mother's marital status cannot determine the child's affiliation, the author recommends a more flexible solution.

Keywords: presumption of paternity; new concepts of parenthood; legal status of biological father.

Acknowledgements. The research has been conducted within the frame of scientific project financed by the Polish National Agency for Academic Exchange (NAWA) that was held on the base of the faculty of law of the University of Zurich (No. PPN/BEK/2020/1/00330/U/00001). The author thanks a lot PhD (law), docent L. V. Tsarova for translating the text into Belarusian language.

Уводзіны

Швейцарскае заканадаўства застаецца верным бацькам дзіцяці з'яўляецца матчыны муж. У аснове прынцыпу *pater est quem nuptiae demonstrant*, выказанаму ў Дыгестах Юстыніана², паводле якога ве гэтай прэзумпцыі ляжыць мадэль ідэальнай сям'і, якая прадугледжвае, што дзеці нараджаюцца

²Digesta 2.4.5 // Дигесты Юстиниана. М. : Статут, 2008. Т. 1. С. 202.

(павінні нараджацца) у шлюбе і што іх біялагічны бацькі з'яўляюцца мужам і жонкай. Такое дапушчэнне і адпаведнае заканадаўчае рэгуляванне не з'яўляецца тыпова швейцарскай з'явай, яно шырока распаўсюджана і прымяняецца не толькі ў еўрапейскіх прававых сістэмах³. Аднак у Швейцарыі яно мае сваю спецыфіку і асаблівае значэнне. Яшчэ адносна нядаўна прэзюмпцыя бацькоўства ў гэтай краіне вызначала паходжанне 9 з 10 дзяцей [1, S. 44]. Нормы аб устанаўленні паходжання дзіцяці, аднак, усё часцей не адпавядаюць сацыяльным рэаліям, выклікаюць шмат проблем і, насуперак пашыранаму меркаванню, не заўсёды служаць яго найлепшым інтарэсам. Мэта даследавання – прааналізаваць і ацаніць уплыў гэтага рэгулявання на жыццё сям'і. Даследаванне носіць параўнальна-прававы характар, падыходы, што выкарыстоўваюцца ў Швейцарыі, прааналізаваны з улікам польскай і нямецкай юрыдычнай перспектывы. Асаблівая ўвага надаецца прававому становішчу біялагічнага бацькі, які не з'яўляецца юрыдычным бацькам. Паколькі дадзеная тэма вельмі шырокая, неабходна разглядаць яе з розных бакоў. Так як аб'ём артыкула абмежаваны, дадзенае даследаванне з'яўляецца першай з публікацый, прысвечаных гэтай тэме. Наступны

артыкул будзе тычыцца аспрэчвання заканадаўчай прэзюмпцыі бацькоўства.

Даследаванне часткова супадае з працай міждyscyплінарнай групы экспертаў⁴, створанай 1 ліпеня 2019 г. Міністэрствам юстыцыі і паліцыі Швейцарыі, каб даследаваць, ці адпавядае права, якое датычыцца паходжання дзіцяці, сучасным рэаліям і грамадскім патрэбам⁵. Эксперты павінны падрыхтаваць рэкамендацыі і канцэпцыю рэформы. Вынікі працы швейцарскай камісіі пакуль невядомыя. У Германіі рэформа дадзенай прававой галіны рыхтавалася некалькі гадоў. Нягледзячы на распрацоўку ў гэтай краіне дэталёвых рэкамендацый і нават праекта заканадаўчых змяненняў⁶, пакуль не ўдалося ажыццявіць рэформу, а пошук новай канцэпцыі ўстанаўлення паходжання дзіцяці ад бацькі, якая б адпавядала маштабным грамадскім зменам, звязаным, напрыклад, з большай свабодай інтымнага жыцця, яго новымі формамі, з новым вызначэннем шлюбу, а таксама з дасягненнямі медыкаментознай пракрэацыі, працягвае сутыкацца з шэрагам цяжкасцей. Гэты досвед каштоўны і для астатніх краін, якія таксама могуць сутыкнуцца з такім выклікам, нават калі цяпер там адбываецца вельмі павольная эвалюцыя сямейнага права⁷.

Прэзюмпцыя бацькоўства

Прававыя падставы і сфера прымянення прэзюмпцыі. Прэзюмпцыя бацькоўства ў Грамадзянскім кодэксе Швейцарыі залежыць ад выканання ў супорнасці трох умоў (арт. 255):

- 1) паходжанне дзіцяці ад жонкі меркаванага бацькі;
- 2) наяўнасць сапраўднага шлюбу;
- 3) нараджэнне або зачацце дзіцяці падчас шлюбу.

Кожная зацікаўленая асоба можа дамагацца ўстанаўлення таго, ці былі выкананы гэтыя ўмовы [2; 3]. У Швейцарыі⁸, як і ў Польшчы і Германіі⁹, маці лічыцца жанчына, якая нарадзіла дадзенае дзіця. Гэта значыць, законнае мацярынства вызначаецца нараджэннем дзіцяці – і *de lege lata* толькі такім чынам можна інтэрпрэтаваць лацінскую фразу *mater semper certa est*¹⁰. Прэзюмпцыя бацькоўства

³Напрыклад, у Грузіі (арт. 1189 Грамадзянскага кодэкса Грузіі ад 26 чэрвеня 1997 г.), Кітаі (пастанова Вярхоўнага суда Кітайскай Народнай Рэспублікі ад 25 верасня 1956 г., матэрыялы справы № 9555), Паўднёвай Карэі (арт. 844 Грамадзянскага кодэкса Рэспублікі Карэя ад 22 лютага 1958 г.), Кеніі (арт. 12 закона ад 9 чэрвеня 1928 г. аб рэгістрацыі нараджэнняў і смерцяў).

⁴У групу экспертаў увайшлі шэсць прафесараў права: старшыня групы А. Юнго (Фрыбург), Р. Юбе-Мілер (Люцэрн), А. Бюклер (Цюрых), М. Кацье (Жэнева), Ф. Маер (Лазана), Э.-М. Бэльзэр (Фрыбург). Суддзяў прадстаўляў М. Штайн (Базэль), адвакатаў – К. Буркарт (Цюрых), медыкаў – С. Гурст (Жэнева), спецыялістаў па дзіцячай псіхалогіі і ахове дзяцінства – Г. Сімані (Цюрых). Акрамя таго, у пасяджэннях удзельнічалі з правам дарадчага голасу два прадстаўнікі Міністэрства юстыцыі і паліцыі Швейцарыі – Д. Ручы і Д. Джанінацы. Гл.: Elternschaft und Abstammung [Elektronische Ressource]. URL: <https://www.bj.admin.ch/bj/de/home/gesellschaft/gesetzgebung/abstammungsrecht.html> (Datum des Zugriffs: 31.07.2021).

⁵Elternschaft und Abstammung [Elektronische Ressource]. URL: <https://www.bj.admin.ch/bj/de/home/gesellschaft/gesetzgebung/abstammungsrecht.html> (Datum des Zugriffs: 31.07.2021).

⁶Федэральным міністэрствам юстыцыі і абароны праў спажыўцоў Германіі (*Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz*, далей – *BMJV*) падрыхтаваны тры праекты рэформаў: 1) Справаздача па пытаннях устанаўлення паходжання дзіцяці (*Abstammungsbericht (Arbeitskreis – Abstammungsrecht – Abschlussbericht. Empfehlungen für eine Reform des Abstammungsrechts*, 4.07.2017). *Berlin*, 2017); 2) перадпраект для абмеркавання закона аб рэфармаванні заканадаўства аб устанаўленні паходжання дзіцяці (*Diskussionsteilentwurf (Gesetz zur Reform des Abstammungsrechts*, 13.03.2019). *Berlin*, 2019); 3) Праект закона аб унясенні змяненняў у закон аб устанаўленні паходжання дзіцяці (*Referentenentwurf (Entwurf eines Gesetzes zur Änderung des Abstammungs-, Kindschafts- und Kindesunterhaltsrechts*, 19.08.2020). *Berlin*, 2020).

⁷У дачыненні да Польшчы можна звярнуцца да арт. 1 Закона аб унясенні змяненняў і дапаўненняў у Сямейны і апыкунскі кодэкс і ў некаторыя іншыя акты ад 16 кастрычніка 2019 г.

⁸Згодна з ч. 1. арт. 252 Грамадзянскага кодэкса Швейцарыі ад 10 снежня 1907 г., бацькоўскія адносіны паміж маці і дзіцём узнікаюць пры нараджэнні.

⁹Гэтая норма замацавана ў арт. 69¹ Сямейнага і апыкунскага кодэкса Рэспублікі Польшча ад 25 лютага 1964 г. і ў § 1591 Германскага грамадзянскага ўлажэння ад 18 жніўня 1896 г. у рэдакцыі ад 2 студзеня 2002 г.

¹⁰Гэта, аднак, выклікае абгрунтаваныя сумненні ў святле медыцынскай пракрэацыйнай дапамогі і несупадзення генетычнай і біялагічнай маці.

распаўсюджваецца і на сурагатнае мацярынства [4, S. 1472]. Вызначальным тут з’яўляецца сямейнае становішча маці не на момант зачацця, а на момант нараджэння дзіцяці [5, S. 452]. Сапраўднасць прэзюмцыі не залежыць ад юрыдычнай¹¹ або фактычнай сепарацыі [2, S. 807]. Неістотным з’яўляецца і тое, ці вядуць муж з жонкай агульную гаспадарку¹², ці ведаюць яны, што дзіця зачата не ад матчынага мужа (былога жаніха) [2, S. 807], і нават тое, ці сапраўды яны збіраліся ажаніцца¹³. Прэзюмцыя распаўсюджваецца як на гамалагічнае [2, S. 807], так і на гэтэралагічнае [4, S. 1474; 5, S. 452; 6] апладненне. Больш за тое, яна застаецца ў сіле нават у сітуацыі, калі ўсе ўдзельнікі працэсу аб спагнанні аліментаў, у тым ліку суд, ведаюць, што матчын муж не з’яўляецца родным бацькам [2, S. 807; 7, S. 35]. Да таго часу, пакуль прэзюмцыя бацькоўства не будзе законна аспрэчана судовым рашэннем, матчын муж застаецца законным бацькам дзіцяці, ён павінен выконваць усе абавязкі, у тым ліку аліментныя¹⁴. У адрозненне ад Польшчы¹⁵ [8], у Швейцарыі разглядаецца калізія прававых нормаў. Заканадаўчая прэзюмцыя бацькоўства матчынага мужа ў Швейцарыі, як і ў Германіі¹⁶ [9], мае перавагу над прызнаннем бацькоўства, здзейсненым у прэнатальны перыяд перад шлюбам з іншым мужчынам [4, S. 1473].

Скасаванне шлюбу. З 1 студзеня 2000 г. прэзюмцыя бацькоўства матчынага мужа не распаўсюджваецца на дзяцей, народжаных пасля скасавання шлюбу¹⁷. Тэрмін вызначаецца днём уступлення прысуду ў законную сілу [4, S. 1473]. Такім чынам, швейцарскі заканадаўца прыняў да ўвагі пастулаты дактрыны [4, S. 1472; 10, S. 205–207] і пайшоў следам за нямецкім заканадаўцам [9], які ў 1998 г. адмовіўся ад шырокай інтэрпрэтацыі прэзюмцыі бацькоўства¹⁸, якая дагэтуль прымяня-

ецца ў Польшчы¹⁹ і вызначае, што дзіця паходзіць ад матчынага мужа, калі роды адбываюцца на працягу пэўнага часу²⁰ з моманту законнай паставы аб скасаванні шлюбу. Такі падыход адпавядае прэзюмцыі скасавання шлюбу сумеснага пражывання, што з’яўляецца падставай для скасавання шлюбу ў Германіі і Швейцарыі. У абедзвюх краінах перыяд распаду шлюбных адносін, неабходны для скасавання шлюбу, у тым ліку і адсутнасць інтымных кантактаў, даўжэйшы за перыяд цяжарнасці²¹. Такім чынам, у выпадку нараджэння дзіцяці пасля скасавання шлюбу няма прэзюмцыі таго, што бацькам з’яўляецца былы матчын муж. Іншы падыход прывёў бы да супярэчнасці.

Змены ў гэтай галіне неабходны ў рамках рэформы польскага сямейнага права. Цяперашняе рэгуляванне не адпавядае ні рэаліям, ні грамадскім патрэбам. Да таго ж у Польшчы ўмовай скасавання выступае трывалы і поўны распад шлюбу, што звычайна патрабуе часу, а часта сам шлюбаразводны працэс цягнецца больш чым год. Такім чынам, польскае рэгуляванне не адлюстроўвае грамадскіх рэалій і, акрамя таго, прымушае ўдакладняць паходжанне дзіцяці ў працяглых судовых працэсах. Для падтрымкі такога шырокага падыходу да прэзюмцыі няма пераканаўчых аргументаў, не знаходзім абгрунтавання для яго ў тлумачэнні агульных палажэнняў, такіх, напрыклад, як найлепшыя інтарэсы дзіцяці.

Смерць і знікненне матчынага мужа. Інакш выглядае справа ў выпадку смерці мужа. Тады законная прэзюмцыя бацькоўства дзейнічае на працягу 300 дзён²² [11, S. 242] з моманту яго смерці²³. Швейцарскі заканадаўца – у адрозненне ад польскага і нямецкага²⁴ – дазваляе працягнуць гэты тэрмін. Але калі дзіця нарадзілася пазней, трэба будзе даказаць, што яно было зачата да смерці мужа²⁵. Для гэта-

¹¹Дадзеная норма зафіксавана ў арт. 117–118 Грамадзянскага кодэкса Швейцарыі.

¹²Скасаванне агульнай гаспадаркі і яго наступствы выкладзены ў арт. 175–176 Грамадзянскага кодэкса Швейцарыі.

¹³Рашэнне Федэральнага суда ад 31 мая 1996 г. // Звод рашэнняў Федэра. суда Швейцарыі. 122 II, с. 289, заўв. 1с.

¹⁴Рашэнне Федэральнага суда ад 5 студзеня 2005 г. // Там жа. 5P.415. 2004. bie, № 3.2.2.

¹⁵Выключэнне прымянення прэзюмцыі бацькоўства матчынага мужа (арт. 62) у выпадку прэнатальнага прызнання бацькоўства перад шлюбам іншым мужчынам, не тым, з якім быў заключаны шлюб, утрымліваецца ў арт. 75 § 2 Сямейнага і апыкунскага кодэкса Рэспублікі Польшча.

¹⁶Прэнатальнае прызнанне бацькоўства ў Германіі рэгулюецца заўв. 4 да § 1594 Германскага грамадзянскага ўлажэння. Аб прыярытэце прэзюмцыі бацькоўства матчынага мужа перад яго прэнатальным прызнаннем гл. [9].

¹⁷Такія змены ўнесены папраўкамі да Грамадзянскага кодэкса Швейцарыі ад 26 чэрвеня 1998 г.

¹⁸Дадзеная сітуацыя адлюстравана ў сказе 1 § 1591(1) Германскага грамадзянскага ўлажэння ў сувязі з § 1592(1) Германскага грамадзянскага ўлажэння ў рэдакцыі ад 30 чэрвеня 1998 г.

¹⁹Гэта зафіксавана § 1 арт. 62 Сямейнага і апыкунскага кодэкса Рэспублікі Польшча.

²⁰У Германіі гэты перыяд складаў 302 дні згодна з § 1592(1)–1593 Германскага грамадзянскага ўлажэння ў рэдакцыі ад 30 чэрвеня 1998 г.

²¹У Германіі патрабуецца адзін год, а, калі муж ці жонка не згаджаюцца на развод, перыяд распаду шлюбу доўжыцца да трох гадоў згодна з § 1566 Германскага грамадзянскага ўлажэння. Паводле арт. 114 Грамадзянскага кодэкса Швейцарыі гэты перыяд складае два гады (ч. 5 федэральнага закона аб дапаўненні Грамадзянскага кодэкса Швейцарыі).

²²300 дзён перавышаюць сярэдні перыяд цяжарнасці (280 дзён). Заканадаўцае прадаўжэнне гэтага перыяду абгрунтавана, з аднаго боку, прамежкам часу паміж палавым актам і зачатцём, а з другога боку, неабходнасцю забяспечыць гнуткасць, якая дазваляе таксама ахапіць больш працяглы перыяды цяжарнасці.

²³Каб вылічыць тэрмін, прымяняюцца агульныя палажэнні абавязацельнага права. Такі падыход зафіксаваны ў арт. 7 Грамадзянскага кодэкса Швейцарыі.

²⁴Адпаведная норма замацавана ў арт. 1593(2) Германскага грамадзянскага ўлажэння.

²⁵Такое патрабаванне ўтрымліваецца ў арт. 255(2) Грамадзянскага кодэкса Швейцарыі.

га, як правила, необхідна прадставіць медыцынскае (гінекалагічнае) заключэнне, якое дакументуе час і развіццё цяжарнасці. Даказванне ляжыць на асобе, якая выводзіць з гэтага факта прававыя наступствы [4, S. 1474]. Аналагічна смерці разглядаецца сітуацыя знікнення матчынага мужа. У выпадку прызнання адсутным без вестак ён лічыцца бацькам, калі дзіця нарадзілася на працягу 300 дзён пасля ўзнікнення небяспекі смерці або атрымання апошняга паведамлення ад зніклага²⁶.

Спрэчным у швейцарскай дактрыне застаецца пытанне, ці будзе прымяняцца прэзюмпцыя бацькоўства ў выпадку, калі адназначна даказана, што дзіця, народжанае ў межах устаноўленага законам перыяду, было зачата пасля смерці матчынага мужа [4, S. 1473; 5, S. 452;]. Нягледзячы на тое што літаральная фармулёўка палажэння арт. 256(2) Грамадзянскага кодэкса Швейцарыі не выклікае сумненняў, яна супярэчыць тэлеалагічнай інтэрпрэтацыі, якая прадугледжвае вызначэнне сэнсу палажэння на падставе яго прызначэння. Паколькі прэзюмпцыя бацькоўства заснавана на дапушчэнні, што матчын муж зачаў дзіця, некаторыя дактрыны сцвярджаюць, што яна не мусіць прымяняцца ў выпадку, калі дапушчэнне аказваецца памылковым²⁷ [2, S. 88; 3; 6; 12, S. 157]. Прыхільнікі гэтага пункту гледжання бачаць тут магчымасць выкарыстаць іск для ўстанаўлення праваадносін. Аднак існуе меркаванне, што наступствы прэзюмпцыі могуць быць адменены толькі іскам аб адмове бацькоўства [13, S. 152–156]. Таксама сцвярджаецца, што ўстановы запісу актаў грамадзянскага стану ажыццяўляюць рэгістрацыю дзіцяці толькі на падставе даты нараджэння [4, S. 1473].

Тэлеалагічная інтэрпрэтацыя можа садзейнічаць вызначэнню сапраўднага паходжання дзіцяці і таму з'яўляецца асабліва прывабнай для біялагічнага бацькі, які хоча ўзяць на сябе юрыдычную адказнасць за дзіця. Гэта дае яму магчымасць ажыццявіць прызнанне або судовае ўстанаўленне бацькоўства без неабходнасці спачатку адмовіцца ад бацькоўства, на што ён не мае права як у Швейцарыі, так і ў Польшчы. Адаючы належнае дадзенаму падыходу, варты, аднак, прытрымлівацца абмежавальнага, літаральнага тлумачэння, прызнаючы такім чынам, што аспрэчыць адпаведнасць прэзюмпцыі фактычнаму становішчу можна толькі праз іск аб аспрэчванні бацькоўства. Сярод аргументаў на карысць такой інтэрпрэтацыі можна назваць бяспеку, празрыстасць і прававую дакладнасць. Гэта,

відавочна, недастаткова. Аднак поўнае вырашэнне дадзенага пытання давядзецца шукаць у комплекснай сістэмнай рэформе.

Збег прэзюмпцый. Пры пэўных абставінах пасля смерці матчынага мужа можа адбыцца збег прававых прэзюмпцый²⁸. Гаворка ідзе пра сітуацыю, калі законнымі бацькамі прызнаюцца адначасова два чалавекі. Такая сітуацыя можа ўзнікнуць, калі маці пасля мужавай смерці зноў выйдзе замуж і народзіць дзіця. Абедзве ўмовы (нараджэнне дзіцяці і новы шлюб) павінны быць выкананы разам і ў строга вызначаны тэрмін, гэта значыць не пазней чым 300 дзён з моманту мужавай смерці. У такой сітуацыі згодна з арт. 257(1) Грамадзянскага кодэкса Швейцарыі бацькам дзіцяці лічыцца другі матчын муж. Безумоўна, новы муж мае права адмовіцца ад свайго бацькоўства. Аспрэчванне прэзюмпцыі не прывядзе да прававога сіроцтва дзіцяці, бо ў такім выпадку яго бацькам будзе лічыцца першы (памерлы) муж²⁹. Правілы, што тычацца тэрміна аспрэчвання бацькоўства³⁰, прымяняюцца аналагічна, але падзеяй, ад якой пачынаецца адлік абсалютнага тэрміну, будзе не нараджэнне дзіцяці, а пацвярджэнне судовага рашэння, якое прызнае прэзюмпцыю бацькоўства першага матчынага мужа [4, S. 1488]. Гадавы адносны тэрмін, з іншага боку, пачынае адлічвацца з дня, калі правамоцнай асобе стала вядома пра вынясенне такога рашэння [2, S. 817; 6]. У адпаведнасці з арт. 258 Грамадзянскага кодэкса Швейцарыі замест памерлага мужа іск могуць падаць яго бацькі. Доктрына дапускае магчымасць аналагічнага прымянення гэтай нормы ў выпадку дваямужжа, калі маці заключае другі шлюб без скасавання першага [2, S. 817; 3; 4, S. 1487]. У адрозненне ад Польшчы³¹, у швейцарскім праве ў выпадку спынення або прызнання несапраўднасці шлюбу на падставе іншых прычын, у прыватнасці ў выніку скасавання шлюбу і заключэння маці другога шлюбу [14, S. 650], збег прэзюмпцый не ўзнікае.

Наступствы прызнання шлюбу несапраўдным. У Швейцарыі прэзюмпцыя паходжання дзіцяці ад матчынага мужа вельмі моцная. Яна распаўсюджваецца таксама на дзяцей, народжаных у шлюбах, што прызнаны несапраўднымі на падставе як абсалютных, так і адносных прычын³², і нават на дзяцей, якія нарадзіліся ў так званых шлюбах па разліку. Прызнанне шлюбу несапраўдным мае, па сутнасці, тыя ж наступствы, што і яго скасаванне. Такім чынам, яно не мае зваротнай сілы [1, S. 763], а шлюб – да яго канчатковага спынення – мае ўсе

²⁶Гэтыя акалічнасці рэгулююцца арт. 35(1), 38(2), 255(3) Грамадзянскага кодэкса Швейцарыі.

²⁷Даследчык Дж. Райх дадаткова сцвярджае, што ў выпадку зачатця дзіцяці да скасавання шлюбу і яго нараджэння пасля заканчэння перыяду прэзюмпцыі іск павінен быць накіраваны на вызначэнне факта зачатця падчас шлюбу і выканання ўмовы прэзюмпцыі бацькоўства матчынага мужа.

²⁸Іншыя магчымыя канстэляцыі, што разглядаюцца ў рэформе, апісаны ў абгрунтаванні папраўкі да Грамадзянскага кодэкса Швейцарыі ад 5 чэрвеня 1974 г.

²⁹Такая норма зафіксавана ў арт. 257(2) Грамадзянскага кодэкса Швейцарыі.

³⁰Гэтае пытанне рэгламентуецца арт. 256с Грамадзянскага кодэкса Швейцарыі.

³¹Адпаведная норма зафіксавана ў арт. 62 § 2 Сямейнага і апыкунскага кодэкса Рэспублікі Польшча.

³²Прычыны і вынікі прызнання шлюбу несапраўдным прыведзены ў арт. 104–109 Грамадзянскага кодэкса Швейцарыі.

юрыдычныя наступствы і падлягае поўнай абароне згодна з арт. 109(1) Грамадзянскага кодэкса Швейцарыі.

У 2008 г. швейцарскі заканадаўца ўвёў пэўнае выключэнне з гэтага правіла³³, каб абмежаваць сферу прымянення законнай прэзумпцыі бацькоўства³⁴. Калі шлюб заключаны дзеля абыходу правіл уезд у побыту іншаземцаў, у адпаведнасці з арт. 109(3) Грамадзянскага кодэкса Швейцарыі прэзумпцыя бацькоўства матчынага мужа не дзейнічае. Таму заканадаўца зыходзіць з іншага дапушчэння: лічыцца, што дзіця не нарадзілася ад шлюбу і матчын муж не выконвае бацькоўскіх абавязкаў. На карысць гэтага гаворыць жыццёвы вопыт, а таксама неабходнасць устанаўлення сапраўдных бацькоўскіх біялагічных і сацыяльных сувязей. Пры гэтым немагчыма даставаць прававыя наступствы гэтай нормы да розных фактычных станаў [15, S. 764]. Так, нават у выпадку, калі няма сумненняў, што біялагічным бацькам дзіцяці з'яўляецца матчын муж, юрыдычная сувязь з дзіцём будзе разарвана *ex tunc*. На думку швейцарскага заканадаўцы, такое рашэнне не пазбаўляе матчынага мужа бацькоўства. Калі ён на самай справе з'яўляецца біялагічным бацькам дзіцяці, матчын муж можа ўсё ж прызнаць дзіця або звярнуцца ў суд для ўстанаўлення бацькоўства. Аднак гэта робіць немагчымым набывццё грамадзянства на падставе ўстаноўленай законам прэзумпцыі бацькоўства (у дадзеным выпадку памылковай)³⁵. Пры гэтым магчымасць прызнання шлюбу несапраўдным не абмежавана ні часам, ні суб'ектам, таму любы чалавек у любы час можа запатрабаваць ануляванне. Такім чынам, прычына несапраўднасці шлюбу лічыцца асабліва важнай, а спыненне шлюбу застаецца ў сферы грамадскіх інтарэсаў.

Аднак гэтае рашэнне нечаканае і спрэчнае [1, S. 45; 15, S. 760], а развагі заканадаўцы толькі на першы погляд выглядаюць паслядоўнымі, а насамрэч цалкам ігнаруюць наяўныя сацыяльна-сямейныя сувязі. Больш за тое, сітуацыя з правамі дзіцяці застаецца няпэўнай, бо ў любы перыяд жыцця яно можа страціць бацьку і, адпаведна, набытыя правы. Цяжка суаднесці гэтую сітуацыю з найлепшымі інтарэсамі дзіцяці [4, S. 1473], акрамя таго, эфектыўнасць згаданага рэгулявання выклікае сумненні паводле міжнароднага прыватнага права³⁶. Можа атрымацца, што швейцарскае заканадаўства не знойдзе прымянення. Гэта магчыма найперш

тады, калі маці і дзіця высылаюцца са Швейцарыі перад падачай заявы аб прызнанні шлюбу несапраўдным. У такім выпадку правам, прыдатным для вызначэння сямейных адносін дзіцяці, будзе заканадаўства дзяржавы яго звычайнага пражывання (арт. 68 згаданага вышэй закона аб міжнародным прыватным праве), якое можа інакш рэгуляваць пытанні бацькоўства [1, S. 46].

У літаратуры адзначаецца і шэраг іншых сістэмных недахопаў і супярэчнасцей [15, S. 760]. Можна сустрэць у тым ліку пункт гледжання [2, S. 807; 15, S. 764], згодна з якім юрыдычныя наступствы гэтай нормы не распаўсюджваюцца на дзяцей, народжаных і прызнаных бацькам да шлюбу³⁷. Прызнанне або ўстанаўленне бацькоўства ў судовым парадку нельга атаясамліваць з яго заканадаўчай прэзумпцыяй. З іншага боку, шырэшая інтэрпрэтацыя з'яўляецца юрыдычна непрымальнай і супярэчыць інтарэсам дзіцяці. Такая пазіцыя ў прынцыпе слушная, яна дэманструе важныя праблемы. У той час як дзеці, народжаныя ў фіктыўным шлюбе з іншаземцам, губляюць *ex lege* і *ex tunc* бацьку і, такім чынам, застаюцца сіротамі, у іншых выпадках спыненне шлюбных або бацькоўскіх сувязей не цягне за сабой такіх наступстваў. Гэта спрыяе няроўнаму стаўленню да дзяцей, дыферэнцыяцыі іх прававога становішча і, адпаведна, супярэчыць іх інтарэсам.

Падобная праблема – хоць і ў іншым выглядзе – паўстала ў Германіі, калі заканадаўца хацеў супрацьстаяць абыходу закону мігрантамі, якія выкарыстоўвалі інстытут прызнання дзяцей для атрымання права на жыхарства ў Германіі. З гэтай мэтай у Германскае грамадзянскае ўлажэнне ў 2008 г. (тады ж, што і ў Швейцарыі) быў уведзены арт. 1600(1)³⁸, які дае кампетэнтным органам дзяржаўнай адміністрацыі магчымасць аспрэчваць прызнанне бацькоўства³⁹. Судовая ануляцыя прызнання дзіцяці мела звартную сілу (*ex tunc*) і прыводзіла да страты ім набытых правоў, у тым ліку нямецкага грамадзянства. Тым часам прававое становішча дзяцей, народжаных у фіктыўных шлюбах, у Германіі было іншым. Сапраўды, судовое скасаванне шлюбу пры патрабаванні адпаведнага органа дзяржаўнай адміністрацыі ўплывала на будучыню (*ex nunc*)⁴⁰ і не ўплывала на прававы статус дзіцяці. Таму дзіця разглядалася як дзіця ад шлюбу з усімі звязанымі з гэтым наступствамі. Такім чы-

³³ 1 студзеня 2008 г. уступіў у сілу Федэральны закон аб ініцыялах ад 16 снежня 2005 г.

³⁴ Іншае выключэнне тычыцца прэтэнзій на спадчыну.

³⁵ Абгрунтаванне праекта закона аб іншаземцах ад 8 сакавіка 2002 г.

³⁶ Швейцарскі закон ад 18 снежня 1987 г. аб міжнародным прыватным праве.

³⁷ Гэта зафіксавана ў арт. 259 Грамадзянскага кодэкса Швейцарыі.

³⁸ Такая норма была дададзена ў сувязі з арт. 1592(2) і 1600(3) Германскага грамадзянскага ўлажэння.

³⁹ Неабходна было даказаць, што ў выніку прызнання дзіцяці былі выкананы ўмовы для атрымання ім або адным з бацькоў права на ўезд або знаходжанне ў Германіі і пры гэтым адсутнічала сацыяльная і бацькоўская сувязь паміж бацькам і дзіцём.

⁴⁰ Такая акалічнасць зафіксавана ў арт. 1313(2) і 1316(3) Германскага грамадзянскага ўлажэння.

нам, бацькоўства па-ранейшаму грунтавалася на прэзюмпцыі, што матчыны муж з'яўляецца бацькам⁴¹. Гэтая дыферэнцыяцыя прававой сітуацыі адразу выклікала ў Германіі шмат спрэчак [16, S. 582–583]. У выніку прынятая пастанова нядоўга праіснавала ў прававым полі. Ужо ў 2013 г. Федэральны кан-

стытуцыйны суд Германіі (*Bundesverfassungsgericht*) прызнаў яе неадпаведнай асноўнаму закону⁴². Неабходнасць пошуку новых рашэнняў апісаных праблем прывяла да змен у заканадаўстве⁴³. Верагодна, варта прыняць да ўвагі гэты нямецкі досвед пры рэфармаванні заканадаўства ў Швейцарыі.

Канцэпцыя *de lege ferenda*

Пабудова прававых сямейных адносін паводле прынцыпу *pater est quem nuptiae* выклікае ўсё больш праблем. У святле бягучых сацыяльных змен карыснасць гэтага прынцыпу, у прыватнасці адэкватнасць і мэтазгоднасць яго прававога ўздзеяння, выклікае ўсё больш сумненняў. Асабліва добра гэта відаць у тых сферах жыцця, дзе ўжо адбылася маральная і культурная рэвалюцыя. У пошуках новых рашэнняў вылучаюцца розныя пастулаты *de lege ferenda*.

Намеранае бацькоўства. Швейцарская дактрына [17, S. 994] справядліва сцвярджае, што прычыны, якія ляжаць у аснове гэтага прынцыпу, сёння цалкам страцілі сваю актуальнасць. Гэта тычыцца, у прыватнасці, немагчымасці праверкі генетычнага паходжання або неабходнасці абараніць дзіця ад астракізму і сацыяльнага непрыняцця, калі яно было зачата ў выніку нявернасці ў шлюбе. Пры гэтым «права» матчынага мужа на дзяцей, народжаных у шлюбе, не з'яўляецца і не можа быць апраўданнем для захавання такой нормы, бо вядзе да дыскрымінацыі, якая заключаецца ў розным стаўленні да нараджэння ў шлюбе і па-за ім [17, S. 994]. У выніку прапануецца цалкам адмовіцца ад існуючага прынцыпу і замяніць яго канцэпцыяй намеранага бацькоўства [17, S. 994; 18, S. 98–99; 19, S. 158], паводле якой юрыдычным бацькам дзіцяці робіцца асоба, якая са згоды маці прызнае дзіця. Намеранае бацькоўства грунтуецца на згодзе ўзяць на сябе адказнасць за дзіця і, такім чынам, не залежыць ад сямейнага становішча маці і біялагічнага паходжання. Гэта не зусім новы падыход, падобныя намеры можна ўбачыць, напрыклад, у заключэнні шлюбу з цяжарнай жанчынай, прызнанні пазашлюбнага дзіцяці або пры згодзе на гетэралагічнае апладненне [17, S. 995], наконт якога вядзецца ажыўленая грамадская дыскусія напярэдадні рэферэндуму, запланаванага ў бліжэйшай будучыні.

Замена прэзюмпцыі бацькоўства матчынага мужа заявай аб прызнанні бацькоўства можа мець

вялікае псіхалагічнае значэнне і выконваць свае функцыі на практыцы, калі яно не будзе вельмі фармалізаваным. Нягледзячы на тое што ў швейцарскай дактрыне ўжо былі прадстаўлены канкрэтныя прапановы аб зменах у заканадаўстве, поўны адыход ад правіла *pater est quem nuptiae demonstrator* з'яўляецца рэвалюцыйным рашэннем, лёс якога (калі яно калі-небудзь атрымае парламенцкую падтрымку) будзе канчаткова вырашана швейцарцамі на рэферэндуме. Швейцарскую канцэпцыю таксама варта разгледзець у Германіі і Польшчы, дзе дагэтуль не ўлічваліся такія далёкадасяжныя змены.

Юрыдычнае шматбацькоўства. Яшчэ больш сучасная канцэпцыя падрывае сапраўднасць догмы двухасабовай мадэлі бацькоўства і прадугледжвае, што ў дзіцяці можа быць некалькі юрыдычных бацькоў, сярод іх і біялагічны бацька. Такая мадэль разглядаецца, у прыватнасці, у кантэксце штучнага апладнення, сурагатнага мацярынства і аднаполых адносін. Юрыдычнае шматбацькоўства не з'яўляецца абстрактнай з'явай, яно было прызнана ў Канадзе (Антарыя⁴⁴ і Брытанская Калумбія⁴⁵) і ў Злучаных Штатах Амерыкі (Каліфорнія⁴⁶). Прыняцце такой канцэпцыі ў Еўропе сёння выглядае няпростым. Тым не менш юрыдычнае шматбацькоўства ўжо з'яўляецца прадметам папярэдніх дактрынальных разваг у Еўропе, у тым ліку ў Швейцарыі [17, S. 995]. Аднак далейшае абмеркаванне павінна суправаджацца глыбокім міждысцыплінарным даследаваннем.

Наўрад ці ў бліжэйшы час швейцарскі, нямецкі⁴⁷ і тым больш польскі заканадаўцы наважацца на такую трансфармацыю. Перш за ўсё ёй не стае сацыяльнага прызнання. Але, улічваючы дынаміку сацыяльных змен, за якімі спрабуюць сачыць заканадаўцы, нельга цалкам выключыць увядзенне такога рашэння ў будучыні.

Кансэнсуальная змена бацькоўства. Альтэрнатыўныя напрамкі для змен можна шукаць у Германіі, дзе ўжо некалькі гадоў вядзецца актыўная дыскусія аб рэфармаванні інструкцый, якія

⁴¹Дадзеная норма зафіксавана ў ч. 1 арт. 1592 Германскага грамадзянскага ўлажэння.

⁴²*Bundesverfassungsgericht, Beschluss des Eisten Senats vom 17. Dezember 2013 – 1 BvL 6/10, Rn. 1–116* [Elektronische Ressource]. URL: http://www.brerfg.dellells20131217_1bv1000610.html (Datum des Zugriffs: 31.07.2021).

⁴³Гэты факт адлюстраваны ў арт. 1597а Германскага грамадзянскага ўлажэння.

⁴⁴*Children's law reform act, R.S.O. 1990, c. C. 12* [Electronic resource]. Art. 1–16. URL: <https://www.ontario.ca/laws/statute/90c12> (date of access: 31.07.2021).

⁴⁵*Family law act* [Electronic resource]. Art. 23–33. Chap. 25. URL: <https://www.canlii.org/en/bc/laws/stat/sbc-2011-c-25/latest/sbc-2011-c-25.html> (date of access: 31.07.2021).

⁴⁶SB 274. *Family law: parentage: child custody and support* [Electronic resource]. Chap. 564. URL: <https://openstates.org/ca/bills/20132014/SB274/> (date of access: 31.07.2021).

⁴⁷MBJV. *Справоздача па пытаннях устанавлення паходжання дзіцяці*. 2017. С. 75–77.

вызначаюць паходжанне дзіцяці⁴⁸. Група экспертаў, прызначаная Федэральным міністэрствам юстыцыі і абароны праў спажываюць для падрыхтоўкі рэформы ў гэтай галіне, у выніковай справаздачы⁴⁹ паведамляе між іншым пра магчымасць карэкцыі прававой прэзюмпцыі бацькоўства матчынага мужа шляхам прызнання дзіцяці да родаў, што магчыма са згоды ўсіх зацікаўленых: маці і яе мужа, а таксама асобы, якая прызнае дзіця. Мяркуюцца, што дзіця завязвае сямейныя адносіны толькі пасля нараджэння. Такім чынам, дародавая змена бацькі не пагражае інтарэсам дзіцяці. Акрамя таго, нараджэнне можа ўплываць на працэс прыняцця рашэнняў. Таму прапанаваная папраўка не абмяжоўваецца прэнатальным прызнаннем дзіцяці паводле згоды, яна тычыцца і васьмі тыдняў пасля родаў⁵⁰. Прымаючы такое рашэнне, неабходна правесці больш глыбокі аналіз меркаванага перыяду, у якім магчыма змена бацькоўства. Абавязковым выглядае правядзенне дэталёвага даследавання, якое з улікам інтарэсаў дзіцяці дапаможа ўдакладніць гэты перыяд.

Змена бацькоўства на падставе кансэнсусу мае шмат пераваг. Па-першае, такі падыход робіць больш гнуткай змену бацькоўства на падставе ся-

мейнага становішча маці і не залежыць ад працяглых судовых разглядаў. У выніку ўстанаўленне бацькоўства спрашчаецца і паскараецца. Такое рашэнне адпавядае сацыяльным патрэбам. На практыцы яно будзе выкарыстоўвацца найперш у сітуацыях, калі бацькоўства матчынага мужа выключана або малаімавернае, у прыватнасці ў выпадку працяглага разлучэння мужа і жонкі або бясплоддзя. Аднак не варта забываць, што прапанаванае рашэнне павінна разглядацца як выключэнне, яго не трэба пашыраць за межы аднаразовай змены бацькоўства. Далейшых карэкцый устаноўленага такім чынам бацькоўства быць не павінна, таму што яны пагражаюць юрыдычнай бяспецы і стабільнасці сямейных адносін. Такое абмежаванне з'яўляецца эфектыўнай абаронай ад злоўжыванняў і неабдуманых рашэнняў. Можна патрабаваць прадастаўлення аналізаў ДНК для пацвярджэння біялагічнага бацькоўства, але такое рашэнне не выглядае прымальным⁵¹: яно не адпавядае іншым нарматыўным актам і вымагае далейшых заканадаўчых змен. Прапанаванае ж рашэнне не зніжае ўзровень бяспекі ў дачыненні да заканадаўчай прэзюмпцыі бацькоўства матчынага мужа.

Высновы

Пабудова прававых сямейных адносін павінна адлюстроўваць сацыяльныя рэаліі. Неабходна імкнуцца да гарантавання ідэнтычнасці юрыдычнага і біялагічнага бацькоўства. Вызначаныя законам правілы ўстанаўлення паходжання дзіцяці ад бацькі, заснаваныя на прынцыпе *pater est quem nuptiae demonstrator*, мусяць быць больш гнуткімі. Сямейнае становішча маці не можа адназначна ўстанаўліваць паходжанні дзіцяці ад бацькі.

Выключэнне *ex lege* прэзюмпцыі бацькоўства матчынага мужа толькі ў выпадку прызнання несапраўдным фіктыўнага шлюбу з іншаземцам, якое *ex tunc* прыводзіць да законнага сіроцтва дзіцяці і страты ім швейцарскага грамадзянства, не адпавядае прынцыпам роўнага абыходжання, абароны набытых правоў, прававой пэўнасці і найлепшых інтарэсаў дзіцяці. Яно не стварае і эфектыўнага механізму абароны ад абыходу правілаў знаходжання ў краіне іншаземцаў. Шукаючы ўзоры неабход-

ных змен, варта ўлічваць нямецкі вопыт вырашэння падобных задач.

У дародавы і пасляродавы перыяд карэкцыя меркаванага бацькоўства павінна быць магчымай у форме пагаднення, гэта значыць праводзіцца са згоды ўсіх зацікаўленых бакоў. Вызначэнне тэрміну змены бацькоўства неабходна пацвердзіць вынікамі міждысцыплінарных навуковых даследаванняў.

Поўная адмова ад прэзюмпцыі бацькоўства матчынага мужа і замена яго намераным бацькоўствам – рэвалюцыйная канцэпцыя, якая хоць і не здаецца абсалютна неабходнай, можа рэалізавацца на практыцы, калі будзе прызнана грамадствам не празмерна фармалізаванай.

Адхіленне ад двухасабовай мадэлі бацькоў і ўвядзенне юрыдычнага шматбацькоўства ў Еўропе сёння не разглядаецца. Грамадскае прызнанне гэтай канцэпцыі выклікае вялікія сумненні, яна не забяспечвае правую бяспеку дзіцяці і стабільнасць сямейных адносін.

References

1. Geiser T. Kind und Recht – von der sozialen zur genetischen Vaterschaft. *Die Praxis des Familienrechts*. 2009;1:41–58.
2. Breitschmid P, Jungo A, Herausgeber. *Personen- und Familienrecht, Partnerschaftsgesetz*. Zürich: Schulthess Verlag; 2016. 1620 S.
3. Hegnauer C. *Grundriss des Kindesrechts und des übrigen Verwandtschaftsrechts*. Bern: Stämpfli; 1999. 291 S.
4. Geiser T, Fountoulakis Ch, Herausgeber. *Basler Kommentar: Zivilgesetzbuch I. Art. 1–456 ZGB*. Basel: Helbing & Lichtenhahn; 2018. 3062 S.

⁴⁸МБЖВ. Справаздача па пытаннях устанаўлення паходжання дзіцяці... Тэзіс 16–18. С. 44–45.

⁴⁹Там жа. Тэзіс 17. С. 44–45.

⁵⁰Там жа. Тэзіс 18. С. 44–45.

⁵¹Там жа. С. 42.

5. Kren Kostkiewicz J, Wolf S, Amstutz M, Fankhauser R, Herausgeber. *ZGB Kommentar: Schweizerisches Zivilgesetzbuch* (3. Auflage). Zurich: Orell Füssli; 2016. 2088 S.
6. Meier Hayoz A, Hegnauer C, Herausgeber. *Berner Kommentar. Kommentar zum Schweizerischen Privatrecht. Band II: Familienrecht. 2 Teilband: Das eheliche Kindesverhältnis Art 252–301 ZGB*. Bern: Stämpfli; 1984. 708 S.
7. Siegenthaler T. Statutsänderungen vor der Geburt des Kindes. *Zeitschrift für Zivilstandwesen*. 1987;1:36–37.
8. Jędrejek G. Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany [Internet; cytowany 31.07.2021]. Dostępne przez: <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/komentarze/kodeks-rodzinny-i-opiekunczy-komentarz-aktualizowany-587750832>.
9. Herberger M, Martinek M, Rüßmann H, Herausgeber. *Praxiskommentar BGB. Band 4 – Familienrecht*. Saarbrücken: Juris; 2020. 3908 S.
10. Hegnauer C. Anwendung der Ehelichkeitsvermutung auf nach der Scheidung geborene Kinder. *Zeitschrift für Zivilstandwesen*. 1993;7/8:205–207.
11. Wolf S, Minnig Y. *Familienrecht*. Basel: Schulthess; 2021. 300 S.
12. Hegnauer C. Zum Stand des vor Ablauf von 300 Tagen seit Auflösung der Ehe geborenen Kindes. *Zeitschrift für Zivilstandwesen*. 1991;5:157–159.
13. Piotet P. Kindesverhältnis zum Vater eines innerhalb von 300 Tagen seit Eheauflösung gezeugten und geborenen Kindes und eines während der Ehe gezeugten, aber erst nach Ablauf von 300 Tagen seit Eheauflösung geborenen Kindes. *Zeitschrift für Zivilstandwesen*. 1991;5:152–156.
14. Büchler A, Jakob D, Herausgeber. *Kurzkomentar ZGB. Schweizerisches Zivilgesetzbuch*. Basel: Helbing und Lichtenhahn; 2012. 2655 S.
15. Fankhauser R, Wüscher K. Die neuen Eheungültigkeitsgründe nach Inkrafttreten des neuen Ausländergesetzes. *Die Praxis des Familienrechts*. 2008;750–771.
16. Wudarski A. Aktuelle Fragen des Familienrechts in Deutschland und in Polen im europäischen Kontext. In: von Bar Ch, Wudarski A, Herausgeber. *Deutschland und Polen in der europäischen Rechtsgemeinschaft*. München: Sellier-Verlag; 2012. 791 S.
17. Schwenzer I. Familienrecht und gesellschaftliche Veränderungen. *Die Praxis des Familienrechts*. 2014;4:966–1008.
18. Schwenzer I, Dimsey M. *Model family code. From a global perspective*. Antwerpen: Intersentia; 2006. 257 p.
19. Rusch M. *Rechtliche Elternschaft. Rechtsvergleich und Reformvorschlag für die Schweiz. Schriftenreihe zum Familienrecht. Band 13*. Bern: Schulthess; 2009. 245 S.

Артыкул паступіў у рэдкалегію 03.10.2022.
Received by editorial board 03.10.2022.